

ЧИ ПОТРІБНА УКРАЇНІ УКРАЇНІЗАЦІЯ?

Вперше ця стаття побачила світ три десятиліття тому

*«Нації вмирають не від інфаркту.
Спочатку їм відбирає мову».*

Ліна Костенко

Діагноз, поставлений відомою українською поетесою на порозі XXI століття, як завжди, точний. До трагічності. Бо лікувати націю, уражену психо-лінгвістичною недугою, наша держава, з усього видно, не збирається. Мовляв, є проблеми важливіші.

Ведучи політичні ігрища, високі столичні та містечкові урядовці свідомо чи навмисне забувають, що мова – це не просто засіб комунікації, а вагомий політичний чинник. Наслідком такої недалекоглядної, а часто й зумисної позиції владних структур є замасковане, нерідко й просто брутальне ігнорування навіть того недосконалого, збудованого на компромісах Закону «Про мови в Українській РСР», ухваленого 28 жовтня 1989 року. В умовах функціонування формально проголошеної незалежної Української держави несподівано повиростали численні бар'єри на шляху повнокровного україномовного потоку. І це відбувається в той час, коли Москва перед усім світом демонструє добре сплановану інформаційну агресію стосовно «молодшої сестри», котра вирішила жити й господарювати самостійно. Офіційні власті практично нічого не роблять, щоб зупинити діяльність проімперських, антиукраїнських мас-медіа всередині молодої держави. Залізна логіка, переконливі факти, неспростовні аргументи, котрі, здавалось би, цілковито викривають діяльність так званих «інтернаціоналістів» в Україні, практично не впливають на доморощену бюрократію. Маємо типові приклади саботажу що, як відомо, в перекладі з французької означає приховану, замасковану протидію будь-яким заходам. Зрештою російські шовіністи навіть не приховують своїх намірів запровадити в незалежній Україні «міжнаціональну» мову. І досягли в цій політиці неабияких успіхів. В останні роки, попри безпідставні протести щодо насильницької українізації, експансія російської мови на всіх рівнях досягла небачених (навіть за часів совєтської влади) розмірів – аж до намагання конституційно закріпити офіційний статус мови чужої держави. Підступність цих намірів очевидна (на жаль, далеко не для всіх громадян України): через нав'язування російської мови в побуті, використання її на державному рівні, в засобах масової інформації добитися деформації української психіки, мислення, менталітету нації, сформувати цілком інший стереотип світосприйняття.

Загальноприйняте визначення мови в найширшому сенсі кваліфікує її як засіб спілкування, передачі інформації. Коли ж ідеться про державну мову, зокрема в нашій специфічній ситуації, то доводиться констатувати, що категорія економічна й політична. З простого засобу передачі інформації вона стає інструментом об'єднання всіх громадян держави навколо загальнодержавних завдань, інструментом захисту їхніх інтересів. Мова кожного народу обслуговує розгалужений ринок інформації, і зрозуміло, що суспільство, яке не користується державною мовою в повному обсязі, зазнає величезних економічних, політичних і, звичайно, духовних втрат.

По суті саме на це звертав увагу ще в середині 19-го століття видатний педагог К. Ушинський:

«Мова є найважливіший, найбагатший і найміцніший

зв'язок, що з'єднує віджилі, живуці й майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле. Вона не тільки виявляє собою життєвість народу, але є якраз саме це життя. Коли зникає народна мова, народу нема більше!.. Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства більш нестерпного, як те, що хоче відібрати в народу спадщину, створену незчисленними поколіннями його віджилих предків. Відберіть у народу все – і він може повернути; але відберіть мову, і він ніколи вже не витворить її, нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи; вимерла мова в устах народу – вимер і народ».

Мимоволі напрошується запитання: чи не тому так погано йдуть у нас економічні, політичні, соціальні реформи, що значна частина українців утратила своє національне Я, забувши рідну материнську мову, а відтак слухняно й приречено рухається у фарватері імперської політики Москви? Либонь, що так. 1912 року Володимир Тимошевський зробив безпомилний висновок:

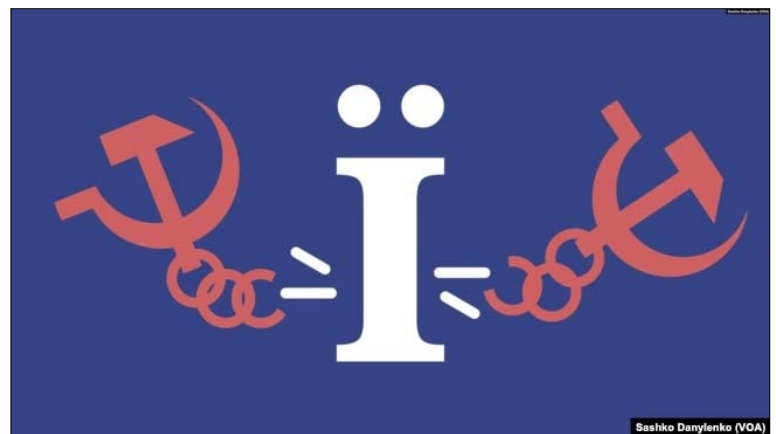
«Ті нації, котрі втрачають свою рідну мову і приймають чужу, не мають духовної самостійності, завжди йдуть на «на помочах», через те не проявляють ініціативи, цієї необхідної умови духовного і матеріального поступу взагалі. Такі нації не мають душевної бадьорости, проявляють апатію і млявість, вони не спроможні підпирати своє право на життя між іншими націями і через те самим процесом життя засуджені на смерть».

Всесвітньо відомий лінгвіст і мовознавець Олександр Потебня стверджував:

«Мова – це не лише дана система засобів пізнання, так само як і пізнання не відокремлене від інших сторін людського життя. Те, що пізнаємо, впливає на нас естетично і морально. Мова – це рівночасно шлях витворювання естетичних і моральних ідеалів».

Його погляди поділяли й інтерпретували інші дослідники. Зокрема, К. Чехович:

«Вихідною точкою теоретичних міркувань про мову були для Олександра Потебні, як і для більшості новітніх лінгвістів, думки Вільгельма Гумбольта і досліді Штайнталя, Ляцаруса та інших. Основні його погляди на мову такі: мова це не так засіб для виявлення і передавання вже готової думки, як радше сила, яка цю думку щойно витворила, в першу чергу для нас самих, а при розмові з другим служить товчком для розбудження в них ана-

Sashko Danylenko (VOA)

льогічної їх власної думки. Слово – це засіб перетворювати вражіння і робити їх предметом пізнання. Воно є засобом витворення нової думки. <...> Головна функція мови, як системи слів, це зміна мисли. Мова це не просто засіб виражати думку, а індивідуальний спосіб перетворювати її, і в кожного народу є своя, так би мовити, перетворююча машина».

Усвідомлював особливу важливість українізації навчального процесу Михайло Грушевський, який на початку 1917 року звернувся «до українців професорів і преподавателів вищих шкіл»:

«Великі події, пережиті нами, ставлять на чергу поруч політичних завдань Українського Народу також і поступлять повности його культурного життя. Потреба широким масам народу, розвій його економічних і культурних сил вимагають українізації школи від споду до верху. Заховуючи права національним меншостям, рахуючися і з обставинами переходного часу, коли певна частина учнів може показатися непристосованою до українських викладів, ми тим не менше мусимо тепер же приступити до українізації не тільки нижчої і середньої, а і вищої школи на Українській Землі. Наукових українських сил є для того досить, тільки вони розпорошені і дезорганізовані обставинами старого режиму. Для обміркування способів їх скуплення в вищих колах України і використання для українізації, та взагалі для обдумання самого переведення українізації вищої школи прошу всіх професорів, доцентів, молодих преподавателів і взагалі людей, уздіблених до навчання в вищій школі, перебувати на педагогічний з'їзд до Києва. 5 квітня (апріля) в помешканню педагогічного музею о 8 год. Відбудеться нарада в справі вищої школи».

Виняткове значення мовного фактора в розбудові Української держави добре розумів уряд Гетьмана Скоропадського. За якихось півроку в Україні було відкрито близько 150 українських гімназій, два державних університети, Українську Національну Бібліотеку, Національну Галерею мистецтв, засновано Державний Український архів тощо. Масовими тиражами видавались українські підручники, белетристика, повним ходом українізувалося військо.

Добре розуміли важливість українізації в усіх сферах життя Радянської України Микола Скрипник, Олександр Шумський, Андрій Річицький та інші націонал-комуністи, які наївно сподівалися мирно співіснувати з імперським, російсько-більшевицьким тоталітарним молохом.

Сьогодні ж терміна «українізація» лякаються навіть, здавалось би, свідомі українські урядовці. Натомість російська мова панує скрізь: в будинку адміністрації Президента, в міністерствах, в українських посольствах, на радіо й телебаченні, у видавництвах... Чи поважатимуть нас інші народи, коли ми самі не хочемо себе поважати?

Мовне питання не можна розглядати ізольовано від усієї політичної, соціально-економічної та культурної ситуації, вважає академік І. Дзюба. У виступі на надзвичайній конференції «Мовна ситуація в Україні та забезпечення мовно-культурних прав українства» він цілком слушно відзначив, що в нас недостатньо досліджена ціла низка важливих питань: «вплив руйнації національної мови на духовно-психологічні та соціальні параметри суспільства; функціонування та розвиток мови в параметрах елітарного мислення та масового вжитку; функціонування мови як кардіограма історичного буття нації; можливість й форми впливу національно-культурної політики держави на мовну практику різних верств суспільства; зрештою: міра впливу державного статусу української мови на мовну дійсність».

Проблема розширення сфери вжитку державної мови пов'язана, крім усього, з істотною обставиною, що живе-мо в епоху інформатизації земної цивілізації – революції не лише в способі організації виробництва, а й у способі буття людини. Українська мова потрібна для спілкування з персональним комп'ютером не лише на рівні підприємства і науково-дослідних інститутів, а й видавництвам, письменникам і журналістам, у сфері побуту. І доки на державному рівні не буде розв'язана проблема комп'ютеризованих інформаційних служб державною мовою, доти не матимемо сприятливого їй режиму.

Письменник-академік Олесь Гончар в інтерв'ю газети «Вісті з України» наголошував, що мова нашого народу незамінна не тільки у пісні, придатна в літературі, а й має усі права та можливості в науці, в техніці. Промовистий факт: перша в світі енциклопедія кібернетики вийшла в Києві українською мовою.

На думку президента Всесвітньої федерації наукових працівників, професора Ліонського університету Жана-Марі Леге, новий науковий порядок повинен включати, насамперед, захист національних мов.

Яким буде мовний статус вищів України в епоху інформаційної революції, котра вимагає не уніфікації, а розмаїття культур, поглядів, мислення? Треба визнати, що ситуація тут не прояснена.

Згадаймо перші кроки радянської влади: саме на цю проблему – навчання рідною мовою у вищій школі – спрямувала свої зусилля новостворена Українська Академія наук. Уже 17 червня 1919 року була організована спеціальна Термінологічна комісія Академії наук, а з червня 1920 року – Інститут наукової мови при Академії наук. Українське наукове товариство почало видавати «Матеріали до української природничої термінології».

У передмові до другого тому «Словника геологічної термінології», укладеного академіком П. Тутковським у 1923 році, читаємо:

«Визначючи величезну могутність слова як знаряддя людської мислі, ми почуваємо пекучу потребу в розробленій українській природничій термінології. Унаслідок сумних історичних обставин на Україні в останні десятиліття наукові українські терміни могли виробитися майже лише в області наук гуманітарних; природничі науки, що їх розвиток почався наприкінці XVIII століття, залишилися у нас без добре розробленої національної наукової термінології. Часто доводиться чути таку думку від деяких вчених: українська природнича термінологія не існує; тому треба кувати нові терміни; це повинні робити ті самі вчені, що розробляють ту чи іншу галузь наукову. З такою думкою неможливо згодитися. Слова не повинні куватися штучно. Мова взагалі є живий організм, що живе своїм життям і не є штучним витвором; усі штучні мови (як, наприклад, есперанто) були завжди мертвонародженіми і нежиттєздатними. Кування нових слів не може бути доручене вченим-природникам, які не мають досить фізіологічного досвіду. Природничу термінологія в дійсності існує в народі. Неможливо ігнорувати і занедбати словних скарбів, що безперечно існують в народній мові; в ній є дуже гарні і яскраві вирази; треба лише завдати собі труду – ознайомитися з тими скарбами, пильно розшукати і науково-критично вивчити їх...».

Сім десятиліть минуло відтоді, а тривога за долю української мови не зникла. Власне на це і звертає увагу академік, директор Інституту мовознавства імені О. Потебні АН УРСР В. Русанівський:

«Тривога виникає тоді, коли російська мова виступає не поряд з національними, а замість них. Якщо вона ос-

новна у вузі, то поступово витіснятиме місцеві мови із школи... Статус державності не дає національній мові ніяких привілеїв, як це декому здається, а лише створює передумови для її вільного, безперешкодного функціонування в усіх сферах життя: культурі, науці, діловодстві, на виробництві і т. д. ... Необхідно впровадити нашу мову у вищі навчальні заклади, звідки вона різними заходами була усунена. Повернеться українська мова у вуз – зросте і кількість українських шкіл та дитячих садків, а це гарантуватиме реальний, а не декларативний розквіт національної культури».

Не менш важливими в цьому контексті є думки відомого російського вченого, академіка Дмитра Лихачова:

«Найцінніше, що є в національних культурах, – це мови, бо мислення і мова якнайтісніше пов'язані. Не буде багатьох мов – уніфікується мислення, збідніє. Причому я маю на увазі мислення не тільки поетичне, а й прозаїчне, мислення наукове, творче в широкому сенсі цього слова. Залишиться тільки примітивне утилітарне мислення».

Модернізація українського суспільства у новій системі ідеологічних координат немислима без державної мовної політики, пріоритетом якої має бути розвиток української мови як консолідуючої духовної сили українського суспільства. Українська мова повинна забезпечувати всі сфери життєдіяльності державного організму, нею мають послуговуватися інтелектуальні та політичні верстви України.

Чому ж досі не вдалося цього досягти?

Бракує не лише здорового політичного глузду, а й політичної волі почати нещадну боротьбу проти антиукраїнських, антидержавних сил у вищих ешелонах влади, бракує мужності усвідомити себе українським народом, а не якимось безридним «народом України», бракує української ідеї, української мрії (не садка вишневого коло хати; епоха соняшників закінчилась – нині епоха тотальних комунікацій, зв'язку і комп'ютеризації), якою б перейнялися не лише письменники, окремі науковці, політики й державні мужи, а весь український народ.

Бракує бажання користуватися українською мовою на державному рівні. Така політична короткозорість не просто дискредитує, а й підриває віру в багатьох громадян у перспективу України як справді суверенної, демократичної країни. На цей неприпустимий для будьякого цивілізованого суспільства прецедент звернув увагу відомий американський політолог Збігнев Бжезінський, який небезпідставно висловив занепокоєння таким станом речей в країні, котра повсюдно заявляє про своє бажання стати правовою, демократичною державою. Адже політика нехтування нинішніми владними структурами державотворчих функцій української мови може призвести до зникнення її взагалі.

Доктор економічних наук Степан Вовканич слушно зауважує, що «перманентне передавання чи непередавання інформації (а тим більше суворе переслідування і цілеспрямована заборона передач) рідною мовою як від предків до нащадків, так і всередині поколінь має доленосне значення для розвитку кожної нації, її суспільного інтелекту, для можливостей рівнопартнерської інтеграції тієї чи іншої країни в систему світового інформаційного, освітнього, наукового, мислительного простору. Звідси стає дедалі зрозумілішою життєва необхідність безперервного зв'язку поколінь, який зумовлює складну низку проблем взаємозалежності інформації і нації, мови і держави; проблем, які часто формулюються так: є мова – є нація, а є нація – є держава. Отже, немає мови – немає держави».

Цю загрозу, на відміну від українського керівництва, добре усвідомлюють, а головне – прагнуть відвернути владні структури більшості колишніх республік ССРСР, особливо прибалтійських. Характерний з цього погляду ухвалений 1995 р. Закон Литовської Республіки про державну мову та Закон про втілення в життя «Закону Литовської Республіки про державну мову». Тут названо основні сфери вживання державної мови, регламентована її охорона та контроль, а також правова відповідальність.

Слід, очевидно, прислухатись і до думок відомого російського вченого-етнолога, доктора історичних наук Лева Гумільова:

«Не треба нав'язувати людям інших етносів невластивий їм спосіб життя. Не треба образжати людей, наклеюючи ярлики тільки тому, що їхня поведінка відрізняється від нашої. Не треба виходити з міфічних уявлень про суть етнічних процесів і будувати відповідно до цього практичну політику. Не треба примушувати всіх жити разом. Крайче жити нарізно, зате у мирі ... Історичний досвід показує, що змішання народів, особливо із великими різницями у традиціях, на користь справі не йде».

Держава, яка проголосила суверенітет, мусить боронити його не лише економічними методами, будівництвом війська та реалізацією соціальних програм, але й всіляко піклуватися про духовне здоров'я нації. Тим паче, що досвід такой є. Про нього доречно нагадати. Цитовані далі документи і матеріали, уривки з газетних повідомлень стосуються лише одного року – 1926-го. Жодних коментарів ці промовисті тексти не потребують.

«Радянський апарат мусить бути на 100% українізований, бо тоді тільки він буде відповідати вимогам, що їх ставлять перед нами українські трудящі маси. Те ж саме міське і щодо національних меншостей. Коли апарат по тих місцевостях, де мешкають компактними масами національні меншості, не зможе перейти в своїй роботі на відповідну національну мову, він не буде дійсним апаратом для обслуговування трудящих національних меншостей, він не зможе обслуговувати їхні культурно-соціальні потреби».

З виступу секретаря ВУЦВКу А. Буценка.

Українізація радапарату

На черговім засіданні центральної комісії в справі українізації радапарату намічено низку заходів щодо переведення українізації в життя.

Українізація фахівців

По докладу Наркомосвіти про українізацію фахівців центральна комісія в справі українізації радапарату при

РНК постановила 5-тимісячний строк, починаючи з 1-го січня 1926 року, протягом якого фахівці всіх відомств повинні остаточно засвоїти собі українську технічну термінологію. Наркомосвіти вживе заходів до вчасного видання потрібних термінологічних словників та підручників по всіх спеціальностях.

Перевірка знань мови

Далі центральна комісія встановила остаточний термін іспитів у знанні української мови. В центральних установах іспити слід закінчити до 15 січня 1926 року, а по всій Україні до 1-го лютого цього року.

Щодо знання української мови всіх службовців буде поділено на три категорії: до 1-ї категорії буде залучено тих службовців, що добре знають українську мову (говорять, грамотно пишуть та перекладають з російської на українську та навпаки), до другої категорії тих службовців, що за допомогою словника добре перекладають з російської на українську та навпаки та володіють українською мовою в межах повсякденного вжитку, до третьої групи було залучено осіб, що не знають української мови (не володіють нею, пишуть неграмотно та погано перекладають).

Службовців, що їх віднесено до 3-ї категорії, буде в свою чергу розподілено на три групи: до 1-ї ввійдуть ті, що виявили незативне або вороже відношення до українізації, – такі будуть звільнені зі служби. До другої категорії ввійдуть службовці, що з незалежних від них причин (хвороба, відпуск, командировка) не мали можливості вивчитись української мови; для таких буде встановлено додатковий 3-місячний строк з 1-го січня 1926 року для обов'язкового вивчення української мови, про що буде взято від них відповідну підписку.

Під кінець до 3-ї групи буде віднесено всіх тих службовців, що недобре вивчили українську мову з причин, що залежать від них самих, а не від установи, де вони працюють, або від характеру їхньої роботи і т. ін. Особи, що належать до цієї групи, вважатимуться умовно звільненими зі служби, і від них буде взято підписку в тім, що протягом 3-х місяців вони вивчать українську мову.

Після закінчення іспитів службовців усі установи повинні надіслати відчити про наслідки іспитів до центральної комісії в справі українізації радянського апарату.(...)

Під час проведення українізації майже не помічалось ворожого відношення до цієї справи, яке ми спостерігали раніше, а більшість співробітників охоче брались за вивчення української мови і намагались вивчити її якнайкраще.(...) Переводячи іспит, необхідно обов'язково брати на увагу роботи, що їх виконує той чи інший співробітник. Від співробітників нижчих категорій (кур'єри, убіральниці, швейцари, двірники і т. ін., цебто від тих, кому доводиться мало писати) необхідно вимагати, аби вони в першу чергу вільно говорили українською мовою.

Підсумки українізації радянського апарату

Всім окружним комісіям українізації радапарату, наркоматам та центральним установам запропоновано не пізніше 1-го жовтня цього року звільнити з посад співробітників, що до цього часу не засвоїли української мови і що їх віднесено до 3-ї категорії. Цю постанову подається на затвердження Ради Народних Комісарів.

Секретаріат Центральної комісії українізації й окружні комісії повинні негайно виявити установи, де приймаються на службу особи, що не знають української мови, та де не виконуються постанови ВУЦВК та РНК УСРР в цій справі. Винних у невиконанні цієї постанови притягають до відповідальності.

Увага нацменшостям

В сітці національних шкіл ми маємо великі досягнення. Число єврейських шкіл збільшено з 342 до 454, польських з 255 до 370, німецьких з 573 до 621. Дітей в національних школах взагалі охоплено 74%, в той час, коли по руських школах охоплено 49,8% дітей з 8 до 15 років, по українських школах 36,9%. Як бачите, школи національних меншостей йдуть попереду.

З доповіді Народного комісара освіти Олександра Шумського.

Процес українізації зачепив і ту частину території РСФРР, де компактними групами проживали українці. Ось як про це писала тогочасна преса.

Казахстан

Відкриття українського клубу. Нещодавно в Оренбурзі одкрито український клуб імені тов. Петровського. Українське населення надсилає з усіх кутків Казахстану привітання першій українській установі в Оренбурзі.

Українізація на Вороніжщині

«Воронізька Комуна» сповіщає, що уповноважений Вороніжщини розробив дальший план дальшої українізації. За цим планом, опріч українізації виконкомів та сільрад, буде українізовано апарат міліції та суду в районах з українським населенням. Щоб відкрити при обласних курсах комскладу міліції український відділ для осіб, що знають українську мову, та завести навчання українознавства та діловодства українською мовою при обласних курсах судових робітників.

Крім того, в жовтні цього року (1926-го) в Вороніжі мають відбутись двомісячні курси вивчення української мови на 150 чоловік для робітників сільрад виконкомів, міліції, суду та інших установ; по волостях також будуть курси для робітників радапарату. При хатах-читальнях будуть організовані гуртки українознавства.

Українізація шкіл на Північному Кавказі почалася активно 1922 року. На сьогодні в краї налічується українізованих частково чи повністю 170 шкіл з 500 комплектами. Найбільше українізованих шкіл на Кубані – 500, в Донській окрузі – 14, Армавірській – 3, Чорноморській – 3. В найгіршому стані справи на Терекі й Ставропільщині – немає жодної української школи, в той час коли потреба в них давно поспіла, особливо в таких районах, як: П'ятигірський, Олександрівський, Медвежинський та Н. Григорівський – в останньому майже половина населення українці.

На Кубані останнім часом спостерігається наплив учителів з інших губернь РСФРР та з України. Зважаючи на це й маючи на увазі останній випуск учителів Кубанського педтехнікуму, КубокрОНО до вищезазначеної кількості шкіл намітило українізувати в наступному навчальному році ще 200 комплектів. Стільки ж буде українізовано комплектів і в 1927 році.

Шляхи українізації Кубані

До 1922-23 року українізація Кубані набирала форми поодиноких, епізодичних випадків, бо в часи громадянської війни про плановість і хоч маленький зв'язок в цій роботі й гадати не приходилось. Тільки з 1923-24 року робота серед українського населення Кубані почала розгортатися й дала перші наслідки. Відкриваються перші українські школи, спочатку в Кубанській окрузі, потім в Донській і др. (...)

Тільки Перший Красвий з'їзд робітників українських шкіл Північного Кавказу, що відбувся в цій році (1926) в травні місяці, вніс плановість і організаційну явність в цю роботу...

Досягнення в роботі за минулий час хоч і невеликі, але

ж і їх Крайовий з їзд відмітив. Існує український педагогічний технікум, що випускає робітників-педагогів масової української школи для всього Північно-Кавказького краю. Розвиток низової української школи на Кубані за останні два роки теж значно поширився, й на сьогодні ми маємо шкіль більш як дві сотні, з них декілька шкіль другого ступеня, підвищеного типу, де вчить до 24 тисяч учнів. Українізація поширюється і на установи профосу, і перші кроки до цього такі: в 25-26 році в Червонограді при Робфаку був відкритий український відділ на 40 чоловік, а при педагогічній інституті на 55 чоловік. Крім цього, в минулому навчальному році було введено українознавство на всіх курсах російського Червоноградського педагогічного технікуму й на I і II курсах Кубанського акушерського технікуму. По лінії політосвітньої праці закладено теж перші цеглини, що утворюють основу для систематичної українізації політосвітніх установ в місцевостях з українським населенням. Є хати-читальні, що цілком або почасти перевели свою роботу на українську мову.

Як бачимо, в коротку добу українського відродження двадцятих років українські націонал-комуністи знайшли можливість почати українізацію зрусифікованої України. Інша річ, що успіхи в духовному відродженні українського народу викликали переляк у Москві. Наслідки не забарилися.

Говорячи про українізацію держaparату, С. Косіор на XI з'їзді КП(б)У в політичному звіті ЦК КП(б)У, зокрема, сказав: «...ми повинні ставити найсуворіші вимоги до знання мови, й тут ніяких послаблень робити не можна <...>. Поруч цього треба вживати рішучих заходів до тих, хто не хоче вивчити української мови...». Одне слово, завдання сформульовано чітко й конкретно, але йому не судилося бути виконаним. З відомих нині причин.

1927 року в журналі «Тризуб», що виходив у Парижі, була надрукована редакційна стаття під назвою «Новий закон про рівноправність мов на совітській Україні». Як з погляду історії, так і з позицій сьогодення доцільно навести цей більш ніж повчальний текст. Подаємо його з незначними скороченнями:

«Пролетарська Правда» (ч. 152) та московські «Известия» (ч. 153) надрукували телеграфне повідомлення з Харкова з 7 липня б. р (1927-го), в якому переказано зміст нового закону про права національних мов на Україні, виданого совітським урядом.

Закон має назву: «Постанова уряду УСРР про заходи забезпечення рівноправності всіх мов на Україні та сприяння розвитку української культури» – і містить, в коротких рисах, такі норми: мови всіх національностей, що проживають УСРР, є рівноправні. Усі громадяни мають право користуватися своєю **рідною мовою**, яку у зносинах з державними органами, так і у всіх прилюдних виступах і в громадському житті, а державні органи, на бажання громадянина, мають провадити з ним зносини його рідною мовою. Вживання національних мов державними установами: адміністративними, судовими та освітніми, – регулюються такими нормами: Усі офіційні зносини та внутрішнє діловодство державних установ повинні провадитися українською мовою на всій території УСРР, за винятком національно-територіальних адміністративних одиниць, відокремлених для обслуговування національних меншостей, що проживають компактною масою; в державних установах цих національних одиниць мовою для офіційних зносин і для внутрішнього діловодства являється мова тієї національної меншости, яка в даній одиниці складає більшість населення. Основну норму, яка надає права основної мови більшості населення в тій чи

іншій місцевості України, закон звужує в таких випадках: усі закони, постанови і розпорядження Центрального уряду і місцевих адміністративних державних та громадських установ оголошуються до загального відома мовами: українською та **російською**, а найважливіші акти, крім того, ще й мовами національних меншостей; всі акти публічно-правного характеру повинні писатися українською мовою, але на бажання тих, для кого ці акти призначаються, може бути вписано паралельно текст на всякій іншій мові; рівно ж і всякого роду зовнішні ознаки, як герби, вивіски, штампки, об'яви тощо, можуть бути на українській і на якійсь іншій мові. Далі, судочинство в судових установах повинно переводитися на укр. мові, виключаючи національно-територіальні одиниці, де суд провадиться мовою національної меншости. Крім того, всі суди у випадках, коли сторони, свідки, експерти чи обжаловані не володіють тою мовою, на якій провадиться судочинство, зобов'язані закликати перекладачів. Освітні установи на Україні повинні керуватися такими нормами. У початкових школах наука провадиться **на рідній мові**; але **обов'язковими предметами навчання у всіх школах визнаються: українська мова, українознавство і російська мова**. У школах, на робітничих курсах наука провадиться також рідною мовою учнів, у професійних школах, крім тих, що обслуговують національні меншости, наука провадиться українською мовою. **Наука у вищих школах (ВУЗ-ах), повинна провадитися українською мовою**, але раніше ніж розпочати викладати цією мовою, треба її завести до навчальної програми як обов'язкову дисципліну. Учителі, викладачі, професори та співробітники всіх наукових закладів та установ УСРР мусять володіти мовою, що нею викладають у школі: **«На посаду професорів та викладачів ВИШ-ів можна призначити осіб, що можуть викладати українською мовою»**. Вся науково-дослідна робота на Україні повинна провадитися укр. мовою, причому винятком робиться для наукових робіт, що обслуговують інтереси націон. меншостей.

Державні органи в національно-територіальних одиницях повинні вживати мову місцевої національної більшости; усі службовці повинні володіти цією мовою, а також українською. Зносини між національно-територіальними одиницями провадяться на мові національній, або на українській. Забороняється приймати на державні посади службовців, що не знають української мови, а в національних одиницях – мови місцевої національної більшости.

Такі норми встановлює новий закон щодо «забезпечення рівноправності мов на Україні».

Закон встановлює карну відповідальність за порушення його приписів. «Співробітників, які не вжили відповідних засобів, щоб вивчити українську мову, чи мову відповідної національності, а також тих, що виявили негативне ставлення до українізації, звільнятимуть в адміністративному порядку без попередження та без виплати вихідної платні».

Отаким зміст прийнятого совітським урядом закону. Як було зазначено на початку, ми маємо не автентичний текст закону, а переказ його українськими та російськими телеграфними агенціями ми, і до того ж переказ дуже невдалий, зроблений не фахівцем, не юристом. Тому, крім неточності в термінології, маємо ще досить неясних виразів і протилежних в обох телеграмах речень, які заплутують і без того досить неясний зміст закону. Можливо, що телеграфна агенція тут ні при чому і що закон дійсно має оці хибки, бо вже з'явилися коментарі й пояснення до нього: т. Затонського на російській мові

в ч. 153 «Известий» і Ол. Борського в ч. 153 «Пролетарської Правди».

Тов. Затонський подає свої коментарі для російської публіки, а т. Ол. Борський має на увазі читача-українця. Дякуючи цьому, коментатори подають цілком різні мотиви закону, різно виносять його мету й значіння; крім того, кожний з них децю недоговорює, замовчує перед своєю аудиторією, але в такий спосіб, що, коли порівняти обидва коментарі, то й виявиться, що один з них замовчує якраз те, що другий знайшов потрібним одверто висловити своїм читачам. Тому, для об'єктивного висвітлення мотивів і значіння нового закону необхідно навести голівніші точки обох коментарів.

Ол. Борський починає свого коментаря з того, що тоном, властивим кожному «правовірному» совітському журналістові, висловлює ганьбу буржуазним урядам Грузії, Азербайджану та Україні (УНР) за те, що вони хоч і «виступали завзято під національними гаслами та національну програму робили основою всіх основ своєї політики, проте були цілком нездатні розв'язати національну проблему в оцих окремих республіках». «Програма націоналістів була наскрізь шовіністичною, отож вона загострювала суперечності і антагонізм між окремими національностями, що заселяють наші республіки. Це робило нерезальною національну політику й цюдо тої привілейованої частини, що її націоналісти обстоювали». «Шовіністична політика уряду УНР не тільки викликала ворожнечу з боку решти національностей на Україні, а й ніякої користі не давала самій справі націоналізації». Не така, розуміється, совітська національна політика, одним «етапом якої» являється новий закон. Принципи цього закону старі, давно вже оголошені, проте власне «практичне перенесення їх» являється тяжким та вимагає «послідовного і ретельного керівництва» і постійної уваги з боку красних органів. Важливість нового закону полягає в тому, що «він вносить чіткість в усі ті питання, які часом заплутувалися в процесі українізації за останні роки». Цінне признання! Виходить, що й світському урядові не так вже легко здійснювати його «правдиву національну політику» та що й він, не дивлячись на відсутність «шовінізму» теж наскакував на перешкоди, на «нечіткість». «Одні намагалися, – пише далі т. О. Борський, – ніби для оборони інтересів національних меншостей, якомога більше звузити українізацію, вирвати з-під її сфери окремі галузі» (одні – це очевидно «вдячні» національні меншості); «інші», навпаки, намагалися ніби для українізації нехтувати інтересами національних меншостей та порушувати («інші» – неукраїнці). «Одне слово, через деяку нечіткість, або правдивіше сказати – недоговореність, яка може була в попередніх розпорядженнях, перекручувань було чимало».

Коли у буржуазних урядів були труднощі з меншостями і шовінізмом, то цілком природно, бо то ж таки «клята буржуазія», а от як же пояснити, що й совітський, правовірний уряд має такі самі труднощі з нацменшостями, що вороже ставляться до українізації, а також із шовінізмом українським? О. Борський потішає читача тим, що от, мовляв, видано новий закон, який «вносить ясність у питання про взаємини укр. мови з мовами нацменшостей» і все піде добрим шляхом «без перекручувань». І тут же сам перший подає приклад такого «перекручування». «Ця постанова, – пише О. Борський, – як і попередні, недвозначно підтверджує, що основна мова для офіційних зносин в УСРР – є мова українська, і тільки в національних адміністративних одиницях основною мовою офіційною є мова відповідної національності. Це треба до-

бре запам'ятати, – підкреслює О. Борський, – щоб надалі в цьому ніяких неправильних тлумачень не було! Так воно то так, але оте каверзне слово «тільки» псує всю справу: як же можна вважати українську мову за основну, коли вона не вживається на цілому просторі України, коли мови нацменшостей у виділених для них районах являються також «основними»?

Тов. Затонський, навпаки, в своєму коментарі категорично стверджує, що на Україні немає жадної основної державної мови: «поскольку на Украине нет обязательного для всех государственного языка»... Отже й виникає якесь «неправильне тлумачення». Хтось, явна річ, помиляється з двох коментарів. На нашу думку, помиляються вони обидва. Згідно закону, українська мова обрана мовою офіційних зносин не на всій території України, а лише на території, заселеній укр. населенням; для територій, виділених в окремі націон. одиниці, такі самі права надає закон мові тієї національності, для якої національна одиниця виділена. З правного погляду, немає тут різниці: українській мові надано не більше прав, як і кожній мові націон. меншостей, для яких виділено окремі адміністративні одиниці. Виходить, нібито, правду каже т. Затонський, що на Україні жадній мові не надано обов'язковості і державності. Ні, помиляється (або навмисне недоговорює) і т. Затонський, бо закон дійсно надає одній мові права державної мови, незалежно від території і від більшості населення, – це мові російській. **Закон надає російській мові як мові російської нацменшості всі ті права, що й мові українській і іншим національним мовам; але крім того, закон надає тільки їй однієї більшої права, ніж всім іншим мовам, а саме: всі закони (декрети, постанови), розпорядження вищих державних органів УСРР (ВУЦВК, Раднаркому, УСР'у) центральних інституцій і установ, а також окривкомкомів та міських рад оголошуються до прилюдного відома, крім української, і російською мовою.** Крім того, **російську мову поруч з українською, закон визнає обов'язковим предметом навчання у всіх чисто школах України.**

Російська мова, таким чином, не будучи мовою більшості, дістає більші права, ніж мова українська. Це почасти визнає і т. Затонський, але він дає своєрідне пояснення цій постанові закону: «Русский язык является не просто языком национального меньшинства, как например, еврейский, польский, немецкий. Это язык – в данный момент большинства рабочего класса». Таке пояснення, дане т. Затонським, явна річ, лише для вжитку серед московських кіл, бо тепер вже, здавалося б, пізно говорити про те, що на Україні російська мова є мовою більшості робітників. Та коли б це й було так, то яким способом цей факт може оправдати постанову закону, в основу якого, як-не-як, покладено поділ мов по національностям, а не по класах?

Цікаве пояснення щодо мети нового закону подає т. Затонський російському читачеві. У той час, як О. Борський перед українською аудиторією вихваляє совітський уряд за підтримку українізації та надання прав українській мові, т. Затонський пише таке: «Нам приходится не просто обеспечивать равноправие, не только содействовать развитию национальных культур остальных масс меньшинств, но проводит так называемую украинизацию, т. есть специальные мероприятия, содействующие развитию культуры большинства населения». «Город на Украине оказался русифицированным, а деревня в основном сохранила свой национальный украинский облик». «Было бы чрезвычайно вредно в культурном отношении (чи тільки в культурному?) поддерживать существующий роз-дел по

національності между городом и деревней. Советское правительство решительно стало на путь украинизации советских учреждений, а также школы». Але щоб не дуже вже налякувати російського читача, т. Затонський пояснює далі: «Это не значит, что украинизация может производиться **насильственным путем** или механически в отношении русского рабочего и вообще граждан, **считающих** своей культурой русскую или иную, пользующихся русским или иным языком» (ось де собака лежить!). «Мы можем и должны требовать, чтобы служащие, обслуживающие интересы населения, владели языком большинства этого населения. И здесь известная доля принуждения для тех, кто желает служить народу, допустима и неизбежна. В остальном закон **тщательно охраняет права неукраинских национальностей**». Іншими словами: **не бійтеся українзації, панове росіяни і всі, хто вважає російську культуру своєю та хто вживає російської мови. Українізація вигадана лише для «смички» міста з селом, щоб цим одурити та привабити селянство.** Але це не значить, що когось будуть примушувати українізуватися; ні, лише той, хто забажає мати добре оплачену посаду на Україні, вже повинен буде за одержані гроші «поукраїнізуватися», та й то не дуже, бо закон в першу чергу «**тщательно охоронятиме права неукраїнських націонацій.**» Такий коментар подав і т. Затонський. Подючи його, він був певен, мабуть, що російських часописів на Україні не читають. Так чи інакше, він мав ще досить такту, чи ноху, не надрукувати свого коментаря в укр. часописі, а доручив Ол. Борському подати інший коментар для українського читача.

Ми навели уривки з обох коментарів, щоб показати безсторонньому читачеві, що **совітська державна політика завжди виявляється у двох обличчях: одне – тихеньке, скромненьке, зрадницьке, підле – звернене до Москви, а друге – в комуністичному «осіянні» гордо, побідно підняте – звернене до українського народу; одне в багні позває перед Москвою, друге – брудним чоботом наступає на горло українського народу.** Два обличчя й дві правди має совітський уряд: одну для Москви, другу – для України.

Для нас новий закон про рівноправність мов, дійсно, закон не новий, в основних своїх рисах цей закон був уже вироблений Центральною Радою і здійснений урядом УНР. Основні засади про те, що наука в початковій школі провадиться на рідній мові учнів, що кожний громадянин має право звертатися до всіх державних установ і бути задоволеним на його національній мові, були признані урядом Центральної Ради і УНР. Національним меншостям також визнано було право мати всякі школи – і вищі навіть – на їх мовах. Усе це було вже заведено ще до большевиків. Але при цьому було ще визнано за українською мовою, – мовою не простої більшості, а величезної більшості автохтонного населення, – права державної мови, обов'язкової для всіх. Цієї норми якраз бракує в новому законі совітського уряду. У цілях своєї окупантської, визискуючої політики чужинця на Україні, совітський уряд цілком ігнорує факт, який встановлено, між іншим і переписом 1926 р., – що на Україні мешкає: 87, 69 відс. – українців, себто більш 4/5 всього населення, і тільки 5, 49 відс. – росіян, 1, 50 відс. – євудів, 1, 57 відс. – поляків, 1, 53 відс. – німців. Большевики штучно поділили єдину українську територію на цілий ряд національно-адміністративних одиниць, причому багацько таких одиниць штучно утворили (навіть новий закон, як стверджує т. Затонський, забороняє надалі виділяти самі міста в окремі національно-адмініс-

тративні одиниці, отже й такі спроби, видно, були вже) та урівняли їх у всіх правах щодо мови з більшістю населення України. Цим засобом московська комуністична партія та її експозитура на Україні, т. зв. совітський уряд, поставили український народ, цього справжнього господаря землі своєї, в положення звичайної національної меншости. Згідно нового закону, українська територія виявляється розподіленою між національностями, що живуть на Україні, причому щодо мови рівні права належать мовам всіх територіальних національностей, в тому числі і українській, за винятком національності російської (5, 49 відс.), мова якої дістала найбільш права, що ставить її в положення дійсної основної державної мови на Україні. До такого висновку прийде кожний безсторонній читач, як тільки він почне аналізувати зміст нового закону.

Правдивість цього аналізу можна ствердити такою авторитетною заявою т. І. Петровського, голови ВУЦВК: «Закон твердо встановляє, що наші державні органи повинні цілком однаково обслуговувати трудящих всіх національностей на їхній мові, не даючи переваги ні українцеві, ні руському, ні полякові, ні свресві. Закон повнотою стверджує той факт, що в Радянській республіці **немає і не може бути «великодержавної командної нації»** («Пролетарська Правда», ч. 156). А т. Буценко, голова центр. комісії націон. меншостей, додав, що новий закон «зовсім відповідає природі совітської влади і політиці комуністичної партії. Він забезпечує національним меншостям однакову з українським народом змогу розвивати свою культуру на рідній мові» (там же).

Закон названо « **постаною про заходи забезпечення рівноправності всіх мов на Україні та сприяння розвитку української культури**». **Тим часом, весь закон спрямовано лише на забезпечення «рівноправності всіх мов на Україні».** Що ж до заходів «сприяння розвитку української культури», то взагалі в ньому немає жадних правил, які б нормували ці заходи, є лише вказівки на те, що «керівництво українізацією уряд поклав на всеукраїнську Центральну комісію в справі українізації». Отже мова йде не про засоби, а про керівництво. Коли ж т. О. Борський до засобів сприяння розвитку української культури зазначає правила закону, що говорить про права, надані українській мові, то він помиляється, бо кожне таке правило закон зараз же обмежує винятком на користь мов національних меншостей. Таким чином, усі засоби, спрямовані до так званої «українізації», треба розглядати як нормальне лише забезпечення звичайних прав цієї мови як одної з визнаних на Україні мов, але в жодному разі не можна їх визнати за ті спеціальні засоби сприяння розвитку української культури, про які згадується в назві закону. Пишучись «українізацією», большевики замовчують те, що вони ж самі позбавили були українську мову всяких прав на прилюдне, офіційне існування та що, коли совітський уряд був примушений категоричними вимогами українського селянства, підкріпленими економічним бойкотом, піти на уступки та повернути, і то не всі, а лише деякі права українській мові, то цей факт в жодному разі не можна трактувати як якісь більші права, ніж кожної іншої національної мови на Україні. Українізація єсть повернення українській мові лише частини тих прав, які вона мала раніше, які вона повинна мати і які, без сумніву, буде мати, без огляду на те, чи подобається це чи не подобається Москві та іншим нацменшостям.

Наприкінці вважаємо потрібним поставити всім, хто так гаряче обороняє закон, який закріплює витворе-

ний большевицькою політикою *status quo* на Україні відносно рівноправності всіх національних мов, одне запитання: чому аналогічного закону й досі не видано в Росії та в інших республіках ССРСР? А українців-большевиків запитаємо: чому вони не вимагають виділення на основі взаємності національно-територіальних одиниць для обслуговування українського населення, що посідає компактною масою території в Курцині, Гомельщині, Вороніжчині, на Дону, Саратовщині і Самарщині, в Ставропольщині, на Кубані, в Криму, в Сибіру, на Далекому Сході і в інших місцевостях Союзу совітських республік. До того часу, коли не буде заведено аналогічних законів в інших республіках та не буде визнано за українським населенням поза межами України всіх тих прав щодо адміністрації і мови, які новий закон визнає на Україні за росіянами і іншими меншостями, до того часу маємо повне право вважати, що новий закон і всі попередні встановлено на Україні з єдиною метою: зменшити права українського народу на його рідній землі, яку він посідає в переважній більшості, поділити територію України на дрібні національні одиниці, іноді штучно вигадані, та цим засобом зменшити природну антикомуністичну відпорну силу українського народу».

Підсумовуючи результати політики українізації, В. Затонський на червневому 1928 року пленумі КП(б)У привернув увагу до важливої історичної обставини, наслідки якої даються взнаки донині: «Ця (постаюча) промисловість, поглинала українських селян, керуючи їх до міст, де в російському оточенні вони швидко русифікувалися. З цього приводу пролетаріат на Україні, почувавши себе переважно російським, не цікавився національним питанням». В. Затонський також відзначив, що разом з мовою і російським письменством русифіковані робітники перейняли й зневажливе ставлення до всього українського. Чи не тут криється одна з причин національного нігілізму, який доводиться сьогодні спостерігати на батьківщині Тараса Шевченка? Чи не тому сумнозвісний шахтар під час зустрічі з М. Горбачовим у Донецьку дозволив собі виголошувати від імені всього робітничого класу сумнівні сентенції з приводу «ковбаси» і «колбаси»?..

І сьогодні продовжує існувати войовничий обиватель на кшталт Кулішевих Мини Мазайла чи тьоти Моті, котрі, зачувши про справедливі домагання щодо конституційного захисту державності української мови, демонструють у листах до редакцій «інтернаціоналізм», лякаючи громадян жупелом націоналізму. Насправді ж позиція цих горе-інтернаціоналістів нічим не краща від позиції названих вище героїв комедії Миколи Куліша:

«...Тоді я не розумію, що таке українці, хто вони такі

є: євреї, татари, вірмени?.. Українцями зуться ті, хто вчить нещасних службовців так званої української мови. Не малоруської і не тарасошевченківської, а української – і це наша малоросійська трагедія... Яка у вас провінція, ах, яка це провінція! Ой, яка це темрява! Про якусь українську мову споряться і справді якоюсь чудернацькою мовою балакають. Боже! У нас, у Курську, нічого подібного! Скажіть, будь ласка, у вас і партійці балакають цією мовою?..».

Інформація до роздумів: «Із загальної кількості неросійського населення СРСР майже 67 процентів вільно володіють російською мовою... З росіян лише 3 проценти вільно володіють мовами народів СРСР... З росіян, які проживають у союзних республіках, мовою народів цих республік володіють лише 18 процентів...» [Робітничая газета. – 1989. – 28 січня].

Тим часом в Україні «рускоязычне населення» де тільки може волає про загрозу українізації. Насправді її немає. А шкода. Бо якби почалася вона на державному рівні, як це вже було в 20-х роках минулого століття, то швидко припинились українофобські прояви в Донбасі, в Криму, на півдні України. Поважають сильних і розумних, цінують сильну владу, налаштовану патріотично, державницьки, яка не на словах, а на ділі дбає про інтереси титульної нації.

Нині Україна визнана світом. То чому ж ми не наважимося перед усім світом заявити, що будемо національну державу? Хіба англійці, японці, німці, французи не збудували національні держави? Хіба в цих країнах це дало підстави для гноблення національних меншин?

Замість післямови

У моїх руках книжка професора Олекси Синявського «Норми української літературної мови», що була надрукована 1941 року у Львові. Ця синтеза граматичних праць одного з найдіяльніших членів правописної конференції у Харкові 1927 року, що нормувала українську орфографію, потрапила в лабети советської цензури: на обкладинці книжки тьмяні своєрідний некролог із лаконічно моторошним присудом: «СЕКРЕТНО» (книжка зберігається у відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАНУ)...

Дивлячись нині україномовні телепередачі УТ з Києва, мимоволі ловлю себе на тому, що на екрані телевізора ось-ось з'явиться траурна рамка із убивчим словом «СЕКРЕТНО». Підстав для таких похмурих прогнозів достатньо...

Олег К. РОМАНЧУК

Травень 1994 року

